

ДЕМОКРАТИЧНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

В статье рассмотрено становление демократических основ государственного строительства в Украине. Анализируются разные исторические этапы создания государства. Характеризуются как теории государства, так и практика государственного строительства.

This article provides the review of the establishing of democratic base of the state building in Ukraine at the different historical stages. Also the characteristics of the both theory and practice of state building are provided.

Сучасний державотворчий процес в Україні ґрунтується на підвалинах державотворення всіх попередніх історичних етапів. Тому знання та розуміння цих процесів, їх особливостей та закономірностей дозволяє всебічно аналізувати нинішній період, досліджувати відмінності та спільні риси становлення держави.

Це відноситься до різних аспектів розбудови держави, зокрема і щодо утвердження її демократичних засад, що робить розгляд демократичної традиції теоретично і практично актуальним.

Окремі питання, пов'язані з даною проблематикою, висвітлювались в працях з теорії та історії держави і права, історії вчень про державу і право. Зокрема, це роботи таких вчених-правознавців як О. Копиленко, В. Копейчиков, Т. Андрусак, Ф. Шульженко та ін. [3; 4; 5]. Але ряд аспектів проблеми потребує подальшого вивчення. Тож питанням витоків демократії в українському державотворенні і присвячено дану статтю.

На теренах сучасної України перехід від первісного суспільства до феодального відбувався оминаючи рабовласництво, що створило певні специфічні умови подальшого розвитку.

Зокрема, це забезпечило збереження багатьох паростків демократії, притаманних общині, хоч і видозмінених в процесі адміністративних трансформацій влади та системи управління.

Давньоруська держава увібрала досвід як слов'янських, так і неслов'янських державних і напівдержавних утворень, які існували на території нинішньої України за різних часів. Також засвоювалась спадщина Візантійської і Римської імперій.

Хрещення Київської Русі забезпечило входження в загальноєвропейський правовий, політичний, культурний простір, даючи можливість долучатись до демократичної традиції Європи.

Все це у комплексі стимулювало демократичні тенденції в теоретичному і практичному аспектах. Так, розвиток демократичних концепцій певною мірою віддзеркалюють історичні пам'ятки періоду Київської Русі, такі як: "Слово про закон і благодать", "Повість временних літ", "Руська правда", "Повчання дітям", "Слово о полку Ігоревім".

Важливо було те, що не лише в системі політико-правових поглядів, а й у практиці формування владних відносин в державі чинне місце відводилось представницьким установам.

Відповідними структурами того часу виступали: князівська рада, боярська рада, князівські з'їзди, собори. В такий спосіб досягався компроміс нової міцної державної структури з старими демократичними установами еліти суспільства.

Спадщиною родоплемінного суспільства залишалось віче, що регулювало відносини між князем і населенням – селянами та міськими жителями. Через віче народ реалізовував своє право на безпосередню участь в обговоренні і вирішенні важливих для держави питань. При цьому компетенція віча була доволі широкою: питання війни і миру, фінансів, законів, статусу князів (поставити на князівство або скинути). Фактично віче обмежувало владу князя, розширюючи можливості самоврядування.

Регулятором, за цих умов, виступала не лише воля і бажання учасників народного зібрання, а й чинні закони та правила, які діяли на той час.

Правда оцінювати ступінь відповідності певних дій закону міг лише князь, який виступав вищою судовою інстанцією в країні, що унеможливлювало впровадження повною мірою демократичного принципу поділу влади. Та в свідомості людей такий суд сприймався як справедливий.

Цьому сприяли цілий ряд факторів. Це і повага до старої родоплемінної спадщини, що зберігалась і переносилась на князя. А також церковно-державна і політико-правова доктрина, за якою князь виступав уособленням божої справедливості на землі.

Та і самі князі усвідомлювали власну відповідальність за справедливість своїх дій та рішень. Це підтверджується, наприклад, думками Володимира Мономаха, сформульованими у "Повчанні дітям", де він наголошує: "Будьте справедливими суддями, присяги не ламайте".

Поступово із збільшенням обсягу суспільних конфліктів, які потребували розгляду та вирішення, судова діяльність пере-

творювалась на важливу державну функцію, переходячи до рук васалів, княжої адміністрації. Це обумовило потребу проведення судової реформи.

Сфера юрисдикції була розподілена між князем, церквою та васалами.

Визначення компетенції залишило за княжим судом регулювання відносин між феодалами. Інші питання були віднесені до компетенції церкви або князів-васалів на місцях. Поступово формувалась більш чітка судова система, що можна характеризувати як паростки демократичного принципу розподілу влад.

Демократичною традицією слід також вважати існуючу повагу до права людини на життя. Адже Київська Русь була чи не єдиною середньовічною державою, де аж до періоду татаро-монгольської навали не існувало юридично санкціонованого вбивства, як методу запобігання злочинам або покарання за них. Спроба впровадження такої міри наразилась на повне неприйняття і була скасована.

Перший юридичний кодекс "Руська Правда" демонстрував повагу до людини, захищав її честь, поєднував відповідальність перед законом з милосердям цього закону.

Таким чином можна констатувати, що вже за часів Київської Русі ми бачимо прояви демократії у вигляді представницьких установ, судової системи, визнання природних прав людини. Хоч, безумовно, йдеться лише про початкові аспекти формування цих засад і недостатньо розвинені демократичні форми та принципи.

Але навіть за цих умов Київська Русь займала гідне місце серед європейських країн, а політичні та правові ідеї, які включали базові демократичні принципи, виступали важливим фактором державотворення, регуляції суспільно-політичних та правових відносин.

Наступні періоди становлення української державності то зводили майже нанівець демократичні процеси, то, навпаки, створювали умови для їх розвитку і поглиблення. Так, в період розподілу українських земель між сусідніми державами: Польщею, Литвою, Угорщиною, Румунією, Росією, вони підпадали під впливи цих держав, і на українських землях панували відносини і порядки, за якими жили ці держави і суспільства.

Демократичні тенденції підпорядковувались головній меті – самозбереження і возз'єднання. І головним джерелом існування таких тенденцій залишалась політико-правова думка, що дійшла до нас через творчий спадок визначних теоретиків. Філософи і богослови, політики і правники, такі як Павло Русин, Юрій Дрогобич,

Іван Вишенський, Станіслав Оріховський, Юрій Немирич, Шимон Шимонович, Василь Острозький, Петро Могила, Семен Яворський, Феофан Прокопович та багато інших створювали нові державотворчі концепції, формували своє бачення і розуміння форм та методів управління державою та засад життєдіяльності суспільства.

Багато з них розглядали проблеми державності крізь призму природного права та суспільного договору. Тому, безумовно, демократичні підходи існували в їх поглядах на розуміння закону, права, методів управління, суверенітету держави, меж її впливу на індивіда тощо.

Так, на думку Станіслава Оріховського-Роксолана державність передбачала рівність між собою короля, ради і народу. Вільною держава може бути лише за умов дотримання права, а також освіти і виховання людей в дусі патріотизму. Правитель має бути не лише мудрим, а і повинен поважати закон і бути справедливим.

Тобто, йдеться про такі важливі постулати демократії як рівність, справедливість, законність.

Концепцію колективної соборності держави, рівності всіх перед богом сформулював Іван Вишенський. Соборність він відстоював й у відносинах між церквами. Виступаючи проти будь-якого абсолютизму, він розглядав соборність як прояв демократії.

Ідеї демократизації церкви відстоював і Філалет Христофор. Він говорив про право світських людей приймати участь у церковних справах, про вибори духовної влади.

Враховуючи роль, яку відігравала церква в державному розвитку в цей період, зрозуміло, що демократизація цього важливого суспільного інституту забезпечувала б і загальну демократизацію всього державотворчого процесу.

Крім того, визначні релігійні діячі, як Петро Могила, розробляючи політико – правові концепції, велику увагу приділяли державі, способам правління, особистості лідера. При цьому основоположними засадами визначались: дотримання громадянських законів, моральних норм, збереження історичних традицій, мудрість і освіченість керівників та піднесення самосвідомості народу.

На необхідності захисту природних прав від зовнішніх ворогів і внутрішнього розбрату наголошував Феофан Прокопович. Правда він пов'язував це виключно з діяльністю освіченого монарха.

Таким чином, в політико-правовій думці утверджувались демократичні державотворчі ідеї, які і утворили практичні засади державного будівництва в наступний період.

Практичним втіленням цих ідей слід вважати козацьку республіку, що постала на теренах України у XVII столітті і утверджувалась під гаслами боротьби за права і вольності. Проявом демократичних традицій були в цей період виборність посадових осіб, включно гетьмана, а також виборність суддів і діяльність генеральної ради як представницького органу всієї козацької громади. Різні документи даного етапу підкреслюють демократичну сутність української державності, її суверенітет та проголошують тезу про збереження козацьких, міщанських, шляхетських прав і вольностей. Хоч, безумовно, практичне втілення всіх цих ідей в умовах нескінченних зовнішніх війн і внутрішніх конфліктів було надзвичайно складним.

Але реалізацією демократичних тенденцій слід вважати юридичне осмислення, оформлення та фіксацію ідеалу демократизму в "Пактах і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького" Пилипа Орлика 1710 року. Цей документ юридично фіксував принципи, що покладаються в основу державно-політичного устрою України. В єдине ціле намагались об'єднати традиції попередників, досвід Запорозької Січі та досягнення європейської політико-правової думки.

Не маючи змоги безпосереднього впровадження демократичних принципів державотворення в нових умовах, тим не менше, їх теоретичне обґрунтування продовжувалось. Прихильниками ідей соціального договору та природних прав людини були такі мислителі як Яків Козельський, Григорій Сковорода, Семен Десницький, Іван Котляревський та інші провідники демократичної думки, які вбачали у людині рівну серед рівних у суспільстві.

Свого роду декларацією прав народу став трактат "Історія Русів". В ньому присутнє визнання абсолютної цінності особистості, її політичних і економічних прав, рівності. Підкреслювався суспільно-договірний характер держави, добровільність об'єднання, верховенство законів. Невід'ємні природні права, свобода, ненасильницькі методи управління, повага до людини – все це мало складати основи державного існування.

Ідеї захисту прав людини активно пропагували в своїх творах та працях такі діячі як І. Котляревський, В. Капніст, Й. Шад, П. Лодій, В. Каразін та інші видатні представники українського суспільства. Вони відстоювали свободу совісті, думки; свободу і рівність індивідів; заперечували становий поділ суспільства і деспотичну владу; обґрунтовували право на освіту, аналізували співвідношення права і моралі, обстоювали системний характер держави.

Тобто, протягом XVI-XVIII століть в політико-правовій думці України утверджувались просвітительські ідеї правди і справедливості, державної незалежності і суверенітету, рівності, волі і демократії. Ці ідеї у наступні віки знайшли логічне продовження і втілення в теорії і практиці.

Розробку нових демократичних конституційних проектів стимулювала діяльність декабристських організацій в Україні на початку XIX століття.

Вагомим внеском у формування демократичних конституційних засад та розвитку теорії прав і свобод людини і громадянина слід вважати також діяльність Кирило-Мефодіївського товариства. Програмні документи організації свідчили, що головними завданнями члени товариства вважали: ліквідацію самодержавства, скасування станів і кріпацтва, запровадження загальної освіти, розвиток республіканських традицій, встановлення парламентського ладу тощо. Ідею демократичної республіки відстоював Т. Шевченко, а Г. Андрузький розробив проект Конституції.

Про демократичну республіку, де реалізуються ідеї соціальної справедливості, свободи, рівності, "раціональної демократії" мріяв і писав М. Костомаров.

Демократичні погляди відстоювали С. Подолинський, М. Драгоманов, І. Франко та інші прогресивні мислителі.

Так, М. Драгоманов вбачав у людині найвищу цінність, гарантією прав якої є лише вільна самоврядна організація – громада. Громадському та місцевому самоврядуванню він надавав пріоритету в системі управління, вважаючи за необхідне обмеження функцій центральної влади. Його конституційний проект "Вольный Союз – Вільна Спілка" цілковито проникнутий демократичними ідеями: децентралізації, федералізації, гарантії прав людини і громадянина. Серед прав і свобод виділялись – свобода совісті, думки, слова, навчання, звернень, зібрань; недоторканість особи, помешкання, листування. Передбачався поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову. Паралельно з державною владою мало діяти самоврядування на всіх рівнях. На його думку це забезпечило б просування до повної справедливості та гармонійного розвитку [2].

С. Подолинський наголошував на особливому значенні самоврядування і виборності всіх управлінських структур.

Справжнє народовладдя, а не формальну демократію, відстоював І. Франко, виводячи на перше місце діяльність самих громад.

Кілька конституційних проектів розробив М. Грушевський. Ця постать займає особливе місце у вітчизняній історії, оскільки з ім'ям Михайла Сергійовича Грушевського пов'язаний і важливий період практики державотворення. Він не тільки завершив концептуальне обґрунтування політичної і правової історії українства, але і зробив внесок в теорію і практику українського конституціоналізму [1; 3]. Чотири Універсали Центральної Ради утверджували демократичний устрій держави, демократичний спосіб управління та всі демократичні свободи людини.

Таким чином, практичне державотворення ХХ сторіччя ґрунтувалось на достатньо розвиненій теоретичній базі демократичного розвитку та спиралось на певний практичний досвід запровадження і втілення демократичних ідеалів, накопичений у різні історичні періоди існування української держави. Цей складний процес відбувався не як окремий від оточуючого середовища, а вбирав у себе найкращі здобутки світової правової і політичної думки та державотворчої практики.

Тому слід враховувати сталу демократичну тенденцію державного розвитку на нинішньому етапі українського державотворення, особливо за потреби подальших демократичних трансформацій держави і суспільства. Оптимізація і вдосконалення демократичної моделі держави і суспільства в сучасних умовах потребує адаптації традиційних демократичних принципів та цінностей до нових потреб та існуючих викликів. Це стосується всіх без виключення демократичних інститутів і процесів. Лише пріоритет права, фактична рівність прав і можливостей їх реалізації, гарантії прав і свобод людини і громадянина, розвинуте громадянське суспільство і ефективна система місцевого самоврядування, демократичні методи управління та інші важливі демократичні принципи та цінності забезпечать реальний суспільний прогрес Україні. Тому незалежно від змін у владі поглиблення демократичних засад залишається головним пріоритетом на перспективу розвитку української держави і основним надбанням історичної спадщини українського державотворення.

Література:

1. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: Знання, 1991. – 240 с.
2. Драгоманов М. П. Вибране / М. П. Драгоманов. – К.: Либідь, 1991. – 682 с.

3. Копиленко О. Л. "Українська ідея" М. Грушевського: історія і сучасність / О. Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1991. – 182 с.
4. Кормич А. І. Історія вчень про державу та право / А. І. Кормич. – К.: Правова єдність, 2009. – 311 с.
5. Правовая мысль: Антология. – М.: Академический проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 2016 с.

Польовий М.А., НУ "ОЮА"

КОМП'ЮТЕРНЕ КАРТОГРАФУВАННЯ У ВИВЧЕННІ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Статья посвящена анализу возможностей и проблем применения методов современной компьютерной картографии – ГИС-технологий – в исследовании политических процессов. Определены некоторые перспективные пути использования ГИС-технологий и ограничения в их применении в политологии.

The article is devoted to analysis of possibilities and problems of application of modern computer cartography methods – GIS-technologies – in research of political processes. Some perspective ways and limitations of GIS-technologies application in political science are determined.

Значна частина інформації, використовуваної в сучасних прикладних дослідженнях, має просторово-розподілений характер, тобто вона прив'язана до різних географічних об'єктів – адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів, районів тощо. Цю інформацію найзручніше представляти і аналізувати у вигляді картографічних творів, що мають більшу інформативність в порівнянні з іншими способами представлення інформації [1].

Завданням даної роботи є аналіз можливостей застосування методів комп'ютерного картографування у вивченні політичних процесів.

Як відомо, певні традиції просторового аналізу політичних процесів закладені в політичній науці політичною географією та геополітикою [Див., напр.: 2; 3; 4]. В той же час слід зазначити, що обидві ці дисципліни внаслідок зрозумілих причин побіжно торкались питань саме просторового моделювання політичних процесів. Головною серед цих причин була відсутність технічних можливостей побудови подібних просторових моделей.